

ЛІРИЧНИЙ ЦИКЛ У ТВОРЧОСТІ С.ЧЕРКАСЕНКА (цикли „Біла Панна”, „Зелені руна”)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27
УДК 821.161.2 – 1.09 „Черкасенко”

Кузьма О. Ліричний цикл у творчості С.Черкасенка (цикли „Біла Панна”, „Зелені руна”); 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація: У статті досліджуються особливості циклізації у ліриці С.Черкасенка. Способи компоновання поетичних текстів у цикли простежуються на основі майстерних взірців емігрантської поезії автора – циклів „Біла Панна” і „Зелені руна”.

Ключові слова: ліричний цикл, ліричний сюжет, циклізація, композиційний прийом, поетика, образи-символи.

С.Черкасенко – один із яскравих представників плеяди митців, що активно працювала у першій третині ХХ століття. Його спадщина – багатогранна, різножанрова: лірика, проза, драматургія, публіцистика, журналістика, критика. У передмові до найповнішого видання творів С. Черкасенка О. Мишанич слушно відзначив, що „у панорамі української літературної історії двадцятого віку його (автора. – О. К.) почесне місце і помітний творчий внесок неперечні” [5, с. 6].

Художній доробок С. Черкасенка досі належно не поцінований критикою. Крім праць окремих учених (маємо на увазі О.Мишанича [5; 6], Н.Копиленко [2], В. Школу [13] та ін.), наразі немає синтетичного дослідження творчості оригінального митця.

Лірика С.Черкасенка – окрема грань його мистецького хисту. Вона являє собою цікавий зразок поезії нового типу. У поезії митця органічно переплелися елементи модерністських стильових систем, зокрема неоромантизму та символізму.

Лірична спадщина С.Черкасенка виявляє тенденцію до циклізації. Ліричні цикли автора різноманітні за змістовими та формальними домінантами. У С.Черкасенка є цикли, написані на теми з шахтарського життя („Настрої”, „В царстві праці”), інтимну тематику („Симфонія ночі”, „Серенади”), урбаністичну („Усміх міста”, „Діти міста”), тему революції („Осінні настрої”, „Революція”). У ліричних циклах поет використовував такі жанрові форми, як романс („Романси”), сонет („Зелені руна”), акварель („Акварелі”), веснянка („Веснянки”), серенада („Серенади”). Взагалі, циклізацію можна вважати однією з генологічних домінант поетичного доробку митця.

Досі проблема вивчення ліричного циклу у поезії С.Черкасенка залишалася поза увагою дослідників. На сучасному етапі вивчення творчості письменника немає цілісного дослідження поетики його ліричних циклів.

У літературі циклом прийнято називати „сукупність художніх творів одного жанру, які об’єднуються задумом автора в естетичну цілість” [3, с. 721]. Ліричні цикли мають місце у творчості І. Франка, Лесі Українки, М. Вороного, Б.-І. Антонича, П. Тичини, М. Рильського, Д. Павличка. Відомі й епічні цикли, наприклад, львівський цикл романів Р.Іванчука („Черлене вино”, „Манускрипт

із вулиці Руської”, „Вода з каменю”, „Шрами на скалі”) [3, с. 722].

Взагалі проблему циклізації в літературі як самостійну наукову проблему розглянули тільки у ХХ столітті. Першими теоретиками ліричного циклу як метажанрового утворення на російському ґрунті стали символісти А. Бєлий, В. Брюсов, О. Блок. Власні погляди на циклоутворення вони реалізували й у творчій практиці (наприклад, відомі блоківські „Вірші про Прекрасну Даму” 1904 року). Російські символісти виробили концепцію ліричного циклу, основною рисою якого вважали контекстуальну обумовленість всіх поезій, що увійшли до його складу, їх нерозривну єдність; за межами циклу окремий вірш, на думку поетів, втрачає смислову наповненість, художню форму, взагалі перестає існувати.

Теорія ліричного циклу ґрунтовно розроблена у працях російських науковців – М. Дарвіна [1], Л. Ляпіної [4], В. Сапогова [7], І. Фоменка [9; 10; 11] та ін.

За спостереженням Л.Ляпіної, до головних ознак ліричного циклу слід віднести: авторську заданість композиції; самостійність поезій, що входять до циклу; „одноцентровість” композиції ліричного циклу; ліричний принцип зображення дійсності [4, с. 165]. На думку М.Дарвіна, формально-змістова єдність ліричного циклу „визначається єдністю його читацького сприйняття” [1, с. 13].

І.Фоменко, автор фундаментального дослідження „Поетика ліричного циклу” (це докторська дисертація, захищена у 1990 році), виводить таку дефініцію цього літературознавчого поняття: цикл – це „створений автором ансамбль віршів, головна структурна ознака якого – особливі стосунки між поезіями та контекстом, що дозволяють утілити в системі відповідним чином організованих віршів цілісну і ... складну систему авторських поглядів” [10, с. 15].

Серед ліричних циклів С.Черкасенка особливою емоційною силою, зворушливістю, майстерністю поетичної форми вирізняються цикли „Біла Панна”, „Зелені руна”, написані у другій половині 20-х років в Ужгороді. Ці три цикли об’єднують один образ – образ України, рідного дому, від якого так далеко перебував митець. Слушним є спостереження О.Мишанича, що „Україна до кінця життя залишалася для поета недосяжною мрією, невимовно

дорогим поетичним образом” [5, с. 16].

Ліричний сюжет циклу „Біла Панна” рухають внутрішні переживання ліричного героя. Основний емоційний реєстр чотирьох поезій циклу – це переживання таких психологічних станів, як журба, печаль, самотність, почуття безвиході, болю. У першій поезії циклу образ розлуки з рідним краєм моделюється за допомогою метафоричної картини:

*Полями журними – на Схід, –
Його вчуває тужні зови...
Та груди, повнії любові,
З розгону б'ють в гірський граніт,
І сніжно-білії покрови –
У крові... (12, с. 322).*

Уже в першій поезії циклу „Біла Панна” відтворюється опозиція чужина / рідний край (Україна). Смісловим ядром поняття Україна стає лексема „Схід”, а образу чужини – словосполучення „гірський граніт” (тут натяк на географічну особливість Закарпаття – гірський масив). Для автогероя циклу характерне відчуття безвиході, яке підкреслюється яскравою метафоричною картиною:

*Кудюю йти?.. Нема доріг:
Вперед – граніт, назад – могила...
В знеможі впали білі крила... (12, с. 322).*

У першому вірші циклу образ Білої Панни трактується як поетова „печаль неподолання / в безмежжі зим і чужини” (12, с. 322). Цей образ психологізується, він стає живим втіленням болю ліричного героя. Посилують картину його внутрішніх переживань звукові образи, зокрема тужні зови батьківщини, плач Білої Панни.

Друга поезія циклу поглиблює відчуття самотності, внутрішнього вакууму, загерметизованості. Образ зими, маючи пряме значення окремої пори року, виявляє глибоку символічність. Під час аналізу ліричного циклу застосовують поняття „прихованого сюжету”, яке означає реальні події, винесені за межі циклу. На них може вказувати заголовок, авторські виноски, зауваження, а також датування текстів. На прихований сюжет циклу „Біла Панна” вказує дата його написання – 23 січня 1923 року. Очевидно, зимові картини стали своєрідним фоном для переживань поета, вони викликали з глибини психіки персоніфікований образ Білої Панни.

Прихований сюжет циклу пов'язаний із реальними подіями з життя письменника, зокрема з перебуванням в еміграції. Реальні події реконструюються у текстах циклу за допомогою цілої системи натяків, символічних образів, підтекстових структур.

Семантика білого кольору, що є домінуючим в аналізованому циклі, обігрується й у третій поезії, в якій змальовується символічна картина внутрішньої порожнечі, яка опанувала душу ліричного героя. Застиглість думок і почувань автор підкреслює анафоричним рядом:

*Ні дум, ні руху, ні бажань,
Ні навіть звичного чекання:
Погасла мрій червона грань,
Умерла радість сподівання... (12, с. 322)*

Образ душевної порожнечі асоціюється із

образом білої зимової пустелі: „Пославсь покров холодний, мертвий: / В просторах білих безпуття, / І не палають щедри жертви...” (12, с. 322).

Кульмінаційним у розвитку ліричного сюжету циклу є останній вірш „Дивлюсь в віконце – поле біле...”. Риторичне звертання до зболеного серця, риторичні питання у другій строфі із застосуванням анафори виявляють максимальну емоційну напругу у поезії:

*Не бийся, серденько, – чого ти?
Твій біль я в пісню переллю...
Кому ж повім печаль мою?
Кому повім свої скорботи?.. (12, с. 323).*

В останній поезії циклу образ Білої Панни набуває ще одного значення: цей образ втілює собою надію, адже він має потужну вітальну енергетику: „Лиш ти співаєш про життя, / О Біла Панно! – ти єдина...” (12, с. 323).

Слід звернути увагу і на генеалогію образу Білої Панни. Науковці неодноразово наголошували на символістській поетиці у творчості С.Черкасенка. Гадаємо, що й образ Білої Панни, символічний, багатозначний у своїй сутності, перегукується із образом блоківської „Прекрасної Дами”, „незнайки”. О. Блок захоплювався філософсько-релігійним вченням В.Соловйова, підтримував його ідею Вічної Жіночості. Семантика жіночого начала, енергетики життя закладена, на наш погляд, і в образі Білої Панни Черкасенка. В українського поета, відірваного від рідної землі, цей образ має глибоку закоріненість у національну традицію, у баченні образу України як жіночого образу.

О. Мишанич слушно зауважив, що С.Черкасенка „можна вважати віртуозним майстром вірша і вишуканою віршованою техніки. Навіть нормативні строфічні форми відзначаються у нього граційною легкістю, елегантною стрункістю вірша і класичною простотою” [5, с. 18]. Майстром вірша є С.Черкасенко і в ліричному циклі „Зелені руна”, в якому він використовує класичну форму сонета. Сонет в українській літературі опрацьовували Б.Грінченко, І.Франко, Леся Українка. Сонет увійшов і у версифікаційну практику українських неокласиків – М.Зерова, М.Рильського. Зверталися до цієї жанрової форми і Б.-І.Антонич, Є.Маланюк, М.Орест, Д.Павличко.

„Зелені руна” С.Черкасенка – це цикл із чотирьох сонетів, основний мотив яких – уславлення природи весни:

*І знов, і знову цей мотив утертий –
Старий, як світ, і вічно юний спів:
Прийшла весна, і білий покрив смерті
Рясними рунами зазеленів (12, с.328).*

Варто наголосити, що жанр веснянки має місце і в поезії П.Грабовського („Веснянки”), Б.Грінченка („Весняні сонети”), І.Франка („Веснянки”). С.Черкасенко продовжує традиції цього жанру в українській літературі.

Одним із найпродуктивніших рівнів взаємодії поетичного циклу є лексика. За словами Н. Якубчак, дослідниці ліричного циклу у творчості Б.-І.Антонича, „повторюючись у кількох текстах

циклового ряду, лексема виконує функцію міжвіршової скріпи” [14, с. 26]. Саме лексичні повтори з високою частотністю вживання формують образні доміанти циклу, що у взаємодії створюють цілісну систему.

В окресленні образного ядра аналізованого циклу С. Черкасенка слід виходити з лексичних зв'язків між його текстовими доміантами, а спільними для усіх чотирьох сонетів „Зелених рун” є слова весна, пісня юна, старий/молодий, життя/смерть, сонце. Важливе місце у поезіях циклу займають слова на позначення стрімкого руху, динаміки: „розвивувсь день”, „буває світ”, „шумує пісня”.

Головна ідея циклу „Зелені руна” – це ідея циклічності життя. У природі все перебуває в безперервному русі:

*... Най знову білий покрив смерті
покриє й слід зелених рун весни, –
не раз зазеленіють ще вони,*

*Не раз ще спів брентиме утертий –
Старий, як світ і вічно юний спів
Зелених рун, зелених чар і див! (12, с. 329).*

Серед композиційних прийомів циклу (форм композиційної симетрії) виділяють і фігуру наростання-спадання [8, с. 19]. Саме на цій фігурі базується і цикл „Зелені руна” С.Черкасенка. У перших двох поезіях циклу виявляється висхідний розвиток ліричної теми. Все у природі радіє приходу весни, „у душі старій шумує пісня юна”, адже „нова весна – і молодість нова” (12, с. 328), як стверджує ліричний герой циклу. Третій сонет стає переломним у розвитку ліричної теми. У святковий, радісний настрій влітають мінорні ноти, які майстерно підкреслюються алітераційним рядом:

*Гей, сном мине весна, хоч і не сон це...
А там – заблисне серп по рунах жвавий,
Полине сум пустелями стерні,
І на бліді самотній отави
Падуть дощі докучливо дрібні... (12, с. 329).*

Четвертий сонет – центральний у циклі. Саме тут розкривається ідейний зміст циклу „Зелені руна”. Спадна інтонація, зміна настрою ліричного героя викликана не тільки усвідомленням минулості життя, а передусім – відірваністю від рідної землі, вимушеним перебуванням на чужині:

*Зелених рун квітчасті, пиши wzори
В душі спустошеній ворущать жалъ:
На чужині й весняні дні – докори,
На чужині і сонечко – печаль... (12, с. 329).*

Тісне переплетення пейзажної, особистісної лірики з лірикою високого патріотичного звучання – одна із особливостей аналізованих ліричних циклів С.Черкасенка „Біла Панна” і „Зелені руна”.

Можна твердити, що еміграційні ліричні цикли С.Черкасенка – це майстерні взірці поезії, прийнятої високим болем через втрату батьківщини – звичного життєвого простору людини. Це екзистенційне переживання людини, відірваної від матері, символом якої для С.Черкасенка є Україна. „Прихований сюжет” обох циклів – це реальні переживання самого автора, котрий перебував в еміграції. Тому є сенс говорити про автобіографізм ліричних циклів „Біла Панна” і „Зелені руна”.

Аналіз поезій обох циклів дозволяє виявити і риси символістської поетики у них. Унікальність ліричних циклів С.Черкасенка полягає у поєднанні традиційних прийомів циклізації з оригінальними авторськими способами символізації, що базуються на принципах побудови домінантних символічних образів (образи Білої Панны, зелених рун), на використанні семантики кольору (білий, зелений, червоний).

Символістська поетика виявляє себе і в майстерній фонічній організації циклів. Звукові образи віршів С.Черкасенка зримі, опуклі. Принцип „музичності”, задекларований французькими символістами, реалізується в алітераційних рядах, які увиразнюють настрій поезії, у вишуканій римі, хоч і традиційній, але мелодійній, музичній (наприклад, у „Білій Панны”: „Полями журними, як сні, / Блукає, лине Біла Панна – / Моя печаль неподоланна / В безмежжі зим і чужини, / Моя солодка, кохана / Омана...”) (12, с. 322).

Таким чином, ліричні цикли С.Черкасенка „Біла Панна” і „Зелені руна” – це майстерні взірці емігрантської лірики, насаженої патріотичним почуттям. Циклізація – характерна ознака поетичного доробку автора. У Черкасенка цикл – це особливий спосіб зображення світу, тип цілісності, який дозволяє створити необхідний контекст для вираження авторських ідей, світоглядних позицій митця.

Література

1. Дарвин М. Русский лирический цикл: проблемы истории и теории: на материале поэзии первой половины XIX века / М. Дарвин. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 137 с.
2. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С.Черкасенка) / Н. Копиленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 85-87.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ „Академія”, 2006. – 752 с.
4. Ляпіна Л. Лирический цикл как художественное единство / Л. Ляпина // Проблема целостности художественного произведения. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1976. – С. 122-138.
5. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) / Олекса Мишанич // Черкасенко С. Твори: у 2-х т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5-42.
6. Мишанич О. Спиридон Черкасенко / Олекса Мишанич // Історія української літератури XX ст. : Навч. посіб. для студентів філологічних факультетів вузів: У 2 т. / Ред. В.Г.Дончик. – К. : Либідь, 1993. – Кн. I: 1910-1930-ті роки.
7. Сапогов В. Сюжет в лирическом цикле / В.Сапогов // Сюжетосложение в русской литературе : Сб. статей. – Даугавпилс, 1980. – С. 87-92.

8. Фигут Р. Лирический цикл как предмет исторического и сравнительного изучения. Проблемы теории / Р.Фигут // Европейский лирический цикл : Материалы Международн. научн. конференции (15-17 ноября 2001 г.). – М. : РГГУ, 2003. – С. 11-37.
9. Фоменко И. Книга стихов: миф или реальность / И.Фоменко // Европейский лирический цикл : Материалы Международн. научн. конференции (15-17 ноября 2001 г.). – М. : РГГУ, 2003. – С. 64-73.
10. Фоменко И. Лирический цикл: становление жанра, поэтика / Игорь Владимирович Фоменко. – Тверь : Тверский гос. ун-т, 1992. – 124 с.
11. Фоменко И. О принципах композиции лирических циклов / И. Фоменко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1986. – Т. 45. – № 2. – С. 131-133.
12. Черкасенко С. Твори: у 2-х т. / Спиридон Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1.
13. Школа В. ...Бо сердце чисте / Валентина Школа // Дивослово. – 1997. – № 11. – С. 57-58.
14. Якубчак Н. Поетика ліричного циклу Б.-І.Антонича / Н. Якубчак [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Fil/2005_48/04_yakubchak_nv.pdf.

Оксана Кузьма

ЛИРИЧЕСКИЙ ЦИКЛ В ТВОРЧЕСТВЕ С. ЧЕРКАСЕНКА

(циклы „Белая Панна”, „Зеленые руна”)

Аннотация. В статье исследуются особенности циклизации в лирических произведениях С.Черкасенка. На основе циклов „Белая Панна” и „Зеленые руна”, образцов эмигрантской лирики автора, анализируются способы формирования поэтических текстов в циклы.

Ключевые слова: лирический цикл, лирический сюжет, циклизация, поэтика, образы-символы.

Oksana Küzma

LYRISCHE ZYKLUS IN DEN WERKEN VON S. ČERKASENKO

(Zyklen „Weiße Herrin“, „Grünes Vlies“)

Abstract. In dem Artikel werden die Besonderheiten der Zyklisierung in der Lyrik von S. Čerkasenko untersucht. Die Kompositionsmethoden der poetischen Texte lassen sich anhand von meisterhaften Beispielen aus der Emigrantenlyrik des Autors (in Zyklen „Weiße Herrin“, „Grünes Vlies“) verfolgen.

Schlüsselwörter: Lyrischer Zyklus, lyrisches Sujet, Zyklisierung, Kompositionsmethode, Poetik, Gestalt-Symbole

Кузьма Оксана Юрїївна – канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.